

**Оксана Квасниця**

к.е.н., доц., доцент кафедри фінансів ім. С. І. Юрія,  
Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль

**Дмитро Петручок**

студент гр. ПОФГм-22,  
Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль

## **ВЕКТОРИ ОПТИМІЗАЦІЇ ВИТРАТ ДОМОГОСПОДАРСТВ У КОНТЕКСТІ ПІДВИЩЕННЯ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ ТА РАЦІОНАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО ВТРУЧАННЯ**

Оптимізація витрат домогосподарств є важливою частиною раціонального фінансового управління, що має безпосередній вплив на добробут населення, стійкість економіки та фінансову безпеку як окремих сімей, так і суспільства загалом. В умовах воєнних дій, макроекономічної нестабільності, зростання темпів інфляції, несприятливих тенденцій на праці, посилення інших викликів соціально-економічному розвитку країни домогосподарства зіштовхуються з необхідністю ефективного планування своїх витрат. Раціональне управління витратами дає можливість підвищити ефективність розподілу доходів між споживанням, заощадженнями та інвестиціями, забезпечити збалансованість сімейного бюджету, сформувати заощадження та інвестувати в майбутнє. Воно сприяє формуванню фінансової дисципліни, що є особливо важливим у періоди безпекових ризиків, кризи в економіці та невизначеності майбутнього. При раціональному управлінні витратами домогосподарства мають можливість накопичити резерви на випадок непередбачуваних ситуацій, таких як втрата роботи, зростання вартості життя, непередбачені медичні витрати тощо.

Оптимізація витрат домогосподарств може також справляти вплив на перспективи довгострокового економічного розвитку країни, адже ефективне споживання не тільки забезпечує сукупний попит в поточному періоді, але й спонукає домогосподарства до збільшення власних заощаджень. Вони можуть стати джерелом інвестиційних ресурсів для вкладання у нерухомість, освіту, розвиток підприємництва й інші сфери, які підтримують економічне зростання. Раціональне управління витратами формує здорову фінансову культуру, сприяє зменшенню рівня соціальної нерівності та підвищує стійкість економіки до кризових явищ.

Вирішення актуальної проблеми оптимізації витрат домогосподарств стає можливим при застосуванні комплексного підходу, що передбачає не тільки свідомі зусилля окремих домогосподарств щодо грамотного управління своїми витратами, але й застосування різних заходів з боку держави, спрямованих на стимулювання раціоналізації споживчих і неспоживчих витрат, формування економічного середовища, що сприяє підвищенню рівня добробуту населення.

Торкаючись питання впливу держави на процеси оптимізації витрат домогосподарств, то він може реалізовуватись у наступних напрямках:

– застосування інструментарію фіскальної політики для стимулювання зміни споживчих пріоритетів, раціоналізації структури витрат у розрізі їхньої споживчої і неспоживчої частин. На відміну від зарубіжного досвіду, в Україні норми податкового законодавства щодо оподаткування особистих доходів не передбачають загального застосування неоподатковуваного мінімуму, а право на застосування податкової соціальної пільги має дуже обмежений контингент платників податків. Поряд із відсутністю прогресії ставок при оподаткуванні особистих доходів, це негативно впливає на споживчі можливості тих верств населення, які мають найнижчі доходи. Таким чином, система оподаткування особистих доходів в Україні має чітко виражений регресивний характер, адже є більш обтяжливою для незаможних верств суспільства, ніж для багатих, що безпосередньо впливає на їхні споживчі можливості, обсяги і структуру витрат. Не в останню чергу за рахунок таких недоліків в оподаткуванні рівень глибокої бідності в Україні, коли коштів не вистачає на задоволення навіть необхідних потреб, зріс з 1,3% у 2021 році до 8,9% у 2024 році [11].

Суттєвий вплив на споживчі витрати домогосподарств має оподаткування доданої вартості, яке підвищує на 20% ціни практично на усі товари і послуги. На відміну від більшості європейських країн, які входять до ЄС і застосовують знижені ставки ПДВ на товари першої необхідності (продукти харчування, ліки та інші товари), в Україні така норма застосовується тільки щодо медикаментів і окремих видів послуг культури (відвідування музеїв, кіновиробництво тощо), де ставка податку визначена на рівні 7% [3; 8]. Зважаючи на те, що в Україні на придбання продуктів харчування в середньому по домогосподарствах припадає половину сукупних витрат [10], то впровадження пільгової ставки ПДВ на ці товари дало б можливість поліпшити якість харчування, а також знизити частку цих витрат у загальній структурі витрат населення [12]. Найбільший ефект від цього ми прогнозуємо для найменш заможних прошарків суспільства, які практично увесь дохід витрачають на продукти першої потреби, зокрема харчування. Для них зниження цін на продукти дало б можливість не тільки краще харчуватись, але й спрямувати частину зекономлених коштів на інші цілі.

Натомість, у контексті оптимізації витрат домогосподарств позитивно слід оцінювати поступальне підвищення рівня податкового навантаження на тютюнові вироби, що відповідає зобов'язанням України в рамках європейської інтеграції. Наша держава зобов'язалась привести ставки акцизного податку на ці товари до середньоєвропейського рівня у 90 євро до 2028 року. Внаслідок цього у 2025 році вартість однієї пачки сигарет зросте до 115 грн і поступово до 135 грн у 2028 році [9]. Здорожчання тютюнових виробів стимулюватиме населення до відмови від паління, що позитивно вплине на частку відповідних витрат у структурі споживчого бюджету домогосподарств. Звісно, що частина курців навіть при більш значному підвищенні цін не покине паління й буде шукати канали придбання контрабандних виробів чи вироблених у кустарний спосіб. Однак, для великої частини активних курців висока вартість сигарет буде мотивом обмежити паління чи взагалі його покинути цю звичку.

У контексті розгляду фіскальних інструментів впливу держави на склад і структуру витрат домогосподарств доцільно звернути увагу на ситуацію у сфері енергоефективності. Україна належить до держав з надто високими витратами на енергоресурси та низькою енергоефективністю. Внаслідок цього витрати населення на оплату комунальних послуг займають значну частину споживчих витрат, а недостатній рівень доходів домогосподарств для їхньої оплати стає причиною впровадження цільових програм надання субсидій. Для вирішення цієї проблеми і забезпечення енергетичної безпеки урядом було впроваджено низку стимуляційних механізмів для поширення енергоефективних технологій у приватному секторі. Проте, як свідчать опитування, понад 58,2% громадян не мають інформації про такі програми, а ще майже чверть (23,7%) обізнані з ними тільки поверхово. Лише близько 4% населення мають достатньо інформації про державні програми енергоефективності для громадян і планують взяти у них участь. На думку фахівців Національного інституту стратегічних досліджень, це свідчить про недостатню інформованість населення про користь інвестицій за програмами підвищення енергоефективності, саму наявність таких програм та стимулювання бажання населення брати в них участь» [5];

– регулювання ринку праці й вплив на доходи домогосподарств як основу їхніх витрат. Проводячи активну політику зайнятості, держава може впливати на рівень безробіття та показники оплати праці, завдяки чому розширюються можливості домогосподарств щодо здійснення витрат. Поряд з цим, програми підвищення кваліфікації та перенавчання можуть спонукати громадян більш активно інвестувати у власний професійний розвиток задля збільшення доходів у майбутньому. Прикладом такої політики є впровадження освітніх ваучерів для громадян віком понад 45 років, що дало можливість впливати на підготовку фахівців для пріоритетних секторів економіки та, водночас, сприяти перетоку трудових ресурсів до галузей з високим рівнем оплати праці, що впливатиме на можливості домогосподарств щодо здійснення витрат [2];

– контроль за цінами та регулювання інфляційних процесів, адже високі темпи інфляції є одним із головних чинників, які зумовлюють зростання витрат домогосподарств на товари і послуги першої необхідності. Впливати на процес ціноутворення держава може через використання регуляторних важелів, але такий підхід в умовах ринкової економіки неприйнятний, оскільки спричиняє дефіцит товарів та падіння обсягів їх виробництва. Втім, для зниження рівня цін на товари першої необхідності держава може використовувати ринкові інструменти, зокрема програми фінансової підтримки аграрного сектору чи енергетичної сфери для стабілізації та зниження собівартості цих благ.

Поряд з цим, окремим питанням впливу на цінову ситуацію в країні є вирішення проблеми надмірної монополізації економіки. В багатьох секторах вітчизняної економіки, навіть тих, що орієнтовані на продукування товарів і послуг першої необхідності, спостерігається високий рівень монополізації, що дає змогу виробникам диктувати ціни на них, обмежувати коло споживачів. Як наслідок, відбувається зменшення купівельної спроможності домогосподарств і звуження їхніх можливостей задовольняти базові та додаткові потреби. Якщо на

ринку утверджується конкуренція, виробники змушені знижувати ціни або підвищувати якість продукції, щоб залишатися конкурентоспроможними. Це особливо важливо для таких життєво необхідних сфер, як енергетика, зв'язок, транспорт, медицина. Демонopolізація також стимулює вихід на ринок нових виробників, що сприяє розширенню асортименту товарів і послуг, покращенню рівня задоволення споживчих потреб домогосподарств. Однак, зниження рівня monopolізації економіки має бути забезпечене не за рахунок адміністративних важелів, а через сприяння розвитку підприємництва, створення комфортних умов для ведення господарської діяльності;

– реалізація програм підвищення фінансової грамотності для донесення до громадян інформації про способи та прийоми раціонального управління власним бюджетом, оптимізації витрат. Вони можуть передбачати проведення навчально-тренінгових заходів з фінансової грамотності для різних вікових груп, інформаційні кампанії щодо ощадливого споживання, раціонального використання кредитних ресурсів чи інвестування. В умовах цифровізації усіх сфер життя значні перспективи має розвиток інформаційних платформ для навчання основам раціонального фінансового управління.

Питання рівня фінансової грамотності суспільства є складним. З одного боку, Україна належить до числа світових лідерів за часткою населення, яке володіє криптовалютами. З іншого боку, значна частина громадян має доволі загальне уявлення про принципи раціонального управління фінансами, правила користування фінансовими послугами тощо. Крім цього, громадяни схильні переоцінювати рівень власної фінансової грамотності, при цьому не володіючи базовими фінансовими навичками. Як доводять аналітичні звіти Програми міжнародного оцінювання учнів PISA, соціологічні дослідження Національного інституту стратегічних досліджень, в Україні понад чверть молодих людей не володіють базовими фінансовими знаннями, які дають можливість приймати обґрунтовані рішення та вирішувати життєві ситуації, а рівень фінансової грамотності серед людей літнього віку катастрофічний, не досягає мінімального порогового значення [6; 7]. Через це значна частина населення країни не здатна ефективно контролювати власні кошти, демонструвати навички раціонального споживання й управління особистими заощадженнями, піклуватися про захист власного майна та протидію фінансовим ризикам.

Нестача фінансових знань стає причиною прорахунків при управлінні власними фінансовими ресурсами, при ухваленні щоденних фінансових рішень. В сучасний період найбільш гостро постають такі проблеми у царині особистих фінансів, в тому числі пов'язані з управлінням витратами домогосподарств:

- відсутність практики планування сімейного бюджету, нерозуміння та не використання домогосподарствами стратегій планування доходів і витрат;
- інертність і нездатність до прийняття зважених інвестиційних рішень через обмеженість фінансових знань про фінансові продукти і послуги;
- інфантилізм частини населення, небажання покладатися на власні сили і бажання перекласти відповідальність за особистий добробут на державу;

- нерозвиненість системи фінансового консультування, незрозуміння її важливості для прийняття зважених фінансових рішень, відсутність фінансових можливостей скористатися послугами фінансового консультанта;

- низький рівень фінансової обізнаності про фінансові ризики, правила ухвалення фінансових рішень, способи захисту власних прав як споживачів на ринку фінансових послуг та ін.

Нестача фінансових знань також є причиною поширення фінансового шахрайства, особливо серед старшого покоління. «Літні люди часто стикаються із соціальною та фізичною ізоляцією, а тому особливо вразливі для шахрайства (телефонне шахрайство, купівля непотрібних товарів і послуг, несумлінний продаж фінансових послуг тощо), яке вони не здатні вчасно ідентифікувати й протистояти» [7]. Тому при реалізації заходів щодо підвищення фінансової грамотності фокус уваги необхідно концентрувати найперше на освітніх заходах для пенсіонерів і людей старшого покоління, адже впровадження у системі шкільної освіти предмету з основ фінансової грамотності дає підстави очікувати підвищення їх обізнаності з фінансових питань. При цьому не варто обмежуватись запровадженням інтернет-порталів з фінансової грамотності чи інших цифрових каналів поширення фінансових знань, оскільки населення характеризується значним ступенем інертності, а тому висока ймовірність того, що ці освітні продукти не будуть затребувані. Більш перспективною є розробка мобільних додатків для популяризації норм і правил раціонального управління власними фінансами, створення за досвідом Великобританії Служби грошових та пенсійних порад (Money and Pensions Service) [1], яка орієнтована на надання фінансових консультацій для осіб різних вікових категорій та інше. На сьогодні в мобільних мережах є можливість безкоштовного скачування значної кількості мобільних додатків з управління власними фінансами, зокрема CashFly, Family Personal Finance, MyMoney, Сімейний бюджет та інші. Власні можливості щодо аналізу витрат пропонують додатки фінансових установ, зокрема банків. Тому важливо популяризувати використання цих цифрових продуктів, пояснювати користь від них для підвищення ефективності управління власними коштами.

Таким чином, підвищення фінансової грамотності як чинник оптимізації витрат домогосподарств потребує не тільки державної уваги, але й особистих зусиль населення. Необхідно зазначити, що в сучасній науково-популярній літературі та просвітницьких інтернет-ресурсах широко представлені фінансові поради щодо ведення особистого бюджету, оптимізації особистих витрат. В більшості вони передбачають поради щодо економії витрат за рахунок пошуку більш дешевих продуктів та послуг, вишукування знижок та акцій, відмови від використання певних благ, відвідування закладів відпочинку та інше. Попри те, що частина цих порад має раціональне пояснення і може бути корисною для домогосподарств при управлінні їх витратами, в більшості вони пропагують психологію бідності, що не пов'язана із фінансовим успіхом. Проте, варто просувати низку перевірених досвідом методів оптимізації витрат, а саме:

- методи функціонального і часового розподілу витрат, до яких належать відомі методи «4 конвертів» та річного планування бюджету домогосподарства.

Перший метод передбачає розподіл витрат на постійні та змінні з подальшим розподілом змінних витрат рівномірно у розрізі певних інтервалів (тижнів) або напрямів використання (харчування, медичні послуги, транспорт, розваги та ін.). Впровадження такого методу в управління фінансами домогосподарства виховує фінансову дисципліну і дає можливість раціоналізувати витрати ще до їхнього здійснення, на етапі планування.

Щодо другого методу, то він передбачає розподіл витрат у глобальному плані на щорічні, щомісячні, сезонні та спонтанні. Таке розмежування не тільки дає можливість чітко збалансувати дохідну і витратну частини бюджету родини, але й передбачити можливості оперативного маневрування власними коштами для їхнього накопичення впродовж певного періоду з метою оплати сезонних чи річних витрат без відчутного впливу на поточні фінансові можливості;

– методи оптимізації витрат за рівнем їх важливості й терміновості. Вони передбачають розподіл витрат домогосподарства за першою ознакою на важливі, менш важливі та неважливі, а за другою ознакою – на негайні, не дуже термінові та не термінові. Такий підхід до розподілу витрат формує інформаційну базу для планування бюджету домогосподарства через збалансування витрат із наявними доходами в оптимізаційній матриці. Попри високу ефективність цього методу, він є доволі складним, а отже не надто популярним у населення;

– метод структурної оптимізації витрат за рівнем їхньої корисності, який передбачає поділ витрат на обов'язкові, бажані та витрати на товари розкошів із подальшим плануванням їхньої структури у бюджеті домогосподарства. Першу групу складають витрати на придбання базового набору продуктів харчування, оплату життєво важливих послуг та покриття інших необхідних потреб. друга група представлена витратами на споживчі потреби, які є еластичними за ціною і у випадку нестачі фінансових можливостей можуть бути відкладені до кращих часів. Третю групу утворюють витрати на блага, які є атрибутом розкішного життя. При раціональному управлінні власними ресурсами домогосподарства, ці витрати здійснюються в останню чергу.

Таким чином, оптимізація витрат домогосподарств є складним завданням, яке потребує не тільки державної уваги, але й особистих зусиль кожного члена родини. Передумовою ефективності реалізації цього завдання є усвідомлення його важливості та корисності для підвищення добробуту кожного індивіда й суспільства загалом. Попри напрацьованість наукових методик та підходів до оптимізації витрат домогосподарств, успішність їхнього використання залежить від подолання інертності суспільства, його націленості на підвищення рівня фінансової обізнаності для кращого управління власними фінансами.

#### **Список використаних джерел:**

1. Money & Pensions Service. URL: <https://maps.org.uk/en#>
2. Ваучери на навчання. Зміни в 2024 році, які розширили можливості на отримання ваучера. URL: <https://www.enableme.com.ua/ua/article/vauceri-na-navcanna-zmini-v-2024-roci-aki-rozsirili-mozlivosti-na-otrimanna-vaucera-12093>

3. Горин В. П., Коваль С. Л. Проблеми ефективності та вектори модернізації фіскальної політики у галузі культури. *Інвестиції: практика та досвід*. 2022. № 20. С. 17-23.
4. Горин В. П. Фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту: теоретична концептуалізація та проблеми функціонування: монографія. Тернопіль: THEU, 2020. 516 с. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/38759>
5. Завгородня С. Зміцнення стійкості населення до ризиків для доступності енергетичних ресурсів. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/zmitsnennya-stiykosti-naselennya-do-ryzykiv-dlya-dostupnosti>
6. Коваленко А. Скільки школярів не мають базових знань із фінансової грамотності? Дані міжнародного дослідження. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/yakiy-riven-finansovoji-gramotnosti-suchasnih-pidlitkiv-rezultati-mizhnarodnogo-doslidzhennya-306373/>
7. Коваль О. Фінансова грамотність літніх людей. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/finansova-hramotnist-litnikh-lyudey>
8. Онищенко В. ПДВ 2025. URL: <https://buhplatforma.com.ua/article/17630-pdv-2025>
9. Патока М. Зеленський підписав закон про підвищення акцизу на тютюн. Наскільки виростуть ціни? URL: <https://suspilne.media/977959-zelenskij-pidpisav-zakon-pro-pidvisenna-akcizu-na-tutun/>
10. Середньостатистична частка витрат українця на продукти харчування зросла до 50%, - ЗМІ. URL: <https://www.capital.ua/ru/news/175513-serednostatistichna-chastka-vitrat-ukrayintsya-na-produkti-kharchuvannya-zroslo-do-50-zmi>
11. Соколенко Є. Семиразове зростання: економістка заявила про збільшення крайньої бідності в Україні. URL: <https://www.unian.ua/economics/other/semirazove-zrostannya-ekonomistka-zayavila-pro-zbilshennya-krajnoji-bidnosti-v-ukrajini-12850248.html>
12. Толуб'як В. С., Горин В. П. Податкове регулювання процесів споживання в контексті впливу на суспільний добробут. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2020. № 1. URL: [http://el-zbirn-du.at.ua/2020\\_1/28.pdf](http://el-zbirn-du.at.ua/2020_1/28.pdf)